

Jan Amos Komenský

Fortius redivivus

*Fortius oživlý
nebo
jak zahnatí lenost ze škol.*

Předmluva vydavatele

Ke konci března 1650 konáno bylo v Lešně shromáždění předních mužů bratrské církve z Polska, Pruska a Slezska. Z Uher se nedostavil nikdo. Na něm jednáno o situaci, která vznikla mezi válčícími stranami po sjednání míru vestfálského. Postavení Čechů bylo velmi smutné, neboť věděli, že přátelé němečtí a švédští je opustili a není naděje, že by i země české byly osvobozeny od jha habsburského. Uherští Čeští bratři zvláštním přípisem žádali, aby je někdo z církve navštívil a výslovně jmenovali J. A. Komenského, jehož neviděli již 25 let. V tomto shromáždění rozhodlo pro myšlenku vyslati Komenského k Bratřím, do Uher i psaní Zikmunda Rákoczyho, provázené dopisem rektora potockého Jana Tolnaie, jenž byl po mnoho let přítelem Hartlibovým v Anglii. Rákoczy zval Komenského k poradám o správě škol a o snahách vševědných. V době od velikonoc do svatodušních svátků procestoval Komenský horní Uhry, vyjednal svůj pobyt v Blatném Potoce, kamž se vrátil na určito na zimu téhož roku. Založena tam pansofická škola, jež však vzrostla pouze na tři třídy a téměř neustále se na ní zápasilo s nevraživostí rektora Tolnaie i leností žactva.

Komenský pokusil se probuditi žactvo k větší píli r. 1652, dvěma traktáty stejného jména: De ratione studii od humanistů Fortia a Desideria Erasma. První byl holandský humanista, vlastním jménem Ioachim van Sterk, zvaný Ioachimus Fortius Ringelbergius, narozený v Antverpách r. 1499. Byl profesorem filosofie a astronomie v Paříži, Orleánsu, Bruggách, Lyonu a Basileji. Zemřel asi r. 1536. Druhý byl slavný humanista a přítel Fortiův Desiderius Erasmus Rotterdamský, narozený r. 1467, muž vážený a vyhledávaný vladaři světskými i duchovními, později nenáviděný katolíky i protestanty. Zemřel r. 1536. Fortius napsal ke svým spisům úvodní studii: "De ratione studii", v níž radí mladíku, aby pilně a svědomitě poslouchal, cvičil se a spisoval. Erasmus napsal r. 1512 zvláštní spis: De ratione studii, v němž zdůrazniv dvoje vědění věcné i slovné, nabádá žáky k učení a cvičení. Oba traktáty mnoho nepomohly u uherské mládeže, proto Komenský sám napsal novou knížku: Fortius redivivus, v níž znovu důkladně podporuje svůj výklad mnohými příklady, pobízí žactvo, učitelstvo, představené školy i školní dozorce k pilnější a svědomitější práci ve prospěch školy a učení.

Celek je rozdělen v 75 odstavců či paragrafů, v nichž Komenský vykládá:

- § 1. postup rady;
- § 2. popisuje stav školy v Blatném Potoce;
- § 3. vytyká hlavní příčinu špatného školského života;
- § 4. dělí celou práci ve tři otázky: co je škola, co lenost a jak ji zahnatí;
- § 5. udává definici školy jako cvičiště práce;
- § 6. zamítá odvoditi název schola od řeckého scholé, t. j. prázdno;
- § 7. vykládá název lidí, t. j. hry;
- § 8. připisuje škole čestný titul trvalá dílna;
- § 9. nazývá školu dílnou světla;
- § 10. podrobně vysvětluje název dílna světla;
- § 11. názorným příkladem o Šalomounovi srovnává školu s uměním stavitelským;
- § 12. vidí ve škole stádo beránek božích;
- § 13. prisuzuje škole název štěpnice (lépe místo pro sadbu);
- § 14. také hodí se sem název lůžko rodičů;

- § 15. konečně sluje škola závoditě mus;
- § 16. tím ukázal důkladně, co je škola, a chce dále zkoumati dobrého učitele, žáka i správce školy;
- § 17. popisuje dobrého učitele;
- § 18. taktéž ukazuje dobrého žáka;
- § 19. konečně radí sem svou představu dobrého správce školy;
- § 20. tak získává ve školách čilost a píli;
- § 21. než lituje, že málo je takových škol;
- § 22. všechno toto uchvacuje lenost; proto klade otázky:.. co jest lenost, jak škodlivě a jak mocně se škol zmocnila?
- § 23. vykládá pojem lenosti;
- § 24. zobrazuje lenivou školu;
- § 25. líného učitele;
- § 26. líného ředitele;
- § 27. jak málo se ve škole proběře;
- § 28. píše o líném žáku;
- § 29. jenž má líné uši;
- § 30. líné oči;
- § 31. líný jazyk;
- § 32. líné ostatní smysly;
- § 33. loudavé ruce;
- § 34. líné tělo i duši;
- § 35. jenž provádí cvičení nesprávná, ba přímo škodlivá;
- § 36. konečně doplňuje řadu popisem líného školního dozorce;
- § 37. ptá se, jaký může býti za tohoto stavu učení výsledek?
- § 38. praví, že takové školy vydají špatné plody a nutno proto lenost zahrnouti docela;
- § 39. ukazuje význam slova zahrnouti;
- § 40. radí užítí vydatné moci;
- § 41. příkladem dotvrzuje, aby všichni přispěli svou pomocí;
- § 42. připomíná, že jsou to hlavně učitelé a teprve v druhé řadě žáci;
- § 43. rozšiřuje však řadu těch, jimž pomáhati sluší na dozorce, rodiče, vrchnosti církevní a světské;
- § 44. - 46. ukazuje, jak má učitel svou lenost zahrnouti;
- § 47. volá hanbu línému učiteli;
- § 48. příkladem o Diogenovi hrozí, jaký trest má stihnouti líného učitele;
- § 49. i citáty písma napomíná lenochy;
- § 50. naproti tomu staví výsledky svědomitého učitele; radí předně vyhnouti žákům lenost svým vlastním příkladem;
- § 51. za druhé, pilným a častým cvičením;
- § 52. za třetí vlídným jednáním učitele se žáky;
- § 53. nařizuje žáků povinnost: sami lenost zahrnouti;
- § 54. odpovídá k otázce: co jest moudrým býti;
- § 55. slibuje mládeži štěstí a blaženost, bude-li pracovati;
- § 56. v nejhorší zatvrzelosti povoluje užítí prostředků kázeňských;
- § 57., 58. šest věcí žádá od školních správců;
- § 59. vyčítá pomoc rodičů;
- § 60. stálým zaměstnáním mládeže;
- § 61. srozmlovou s dětmi přesvědčiti se o prospěchu ve škole;
- § 62. spoukazuje na pomoc správců církví;
- § 63. s jak již vychází z jejich péče pastýřské;
- § 64. stouží po nějakém vynikajícím pracovníku;
- § 65. sstejně žádá pomoci vládců;
- § 66. sti mohou působiti svým příkladem;
- § 67. s svou péčí o zřízení řádných škol;

- § 68. sochranou poctivých učitelů;
- § 69. stýská si na lenost ve škole potocké;
- § 70. vypisuje výtky lenochů jeho methodě;
- § 71. jeho mluvnicki;
- § 72. zatím co on se snaží zlepšiti pokrok škol;
- § 73. napomíná ty, jimž se nelíbí jeho horlivost;
- § 74. srovnává školu se závodem v běhu;
- § 75. konečně doufá, že i zde v Uhrách zasvitne nová čilejší práce, jež dá dobrou žeň.

Celý spisek je tedy rozdělen ve tři části; prvá (§§ 5.-22.) o škole, žácích, učitelích a správcích, druhá (§§ 23.-39.) o lenosti školy, žáků, učitelů a správců, třetí (od § 40.) jak lenost zahnati a stav škol napravit. Komenský ukazuje zde stav škol nejen v Uhrách, nýbrž i jinde a mnohé jeho názory jsou platny i podnes.

Tiskem vydán byl Fortius redivivus po prvé r. 1652 v Blatném Potoce, potom ve sbírce: Opera didactica omnia, III., dále, jen zčásti v druhém zpracování Atria, v Norimberce r. 1659. Do češtiny přeložen F. J. Zoubkem: Jak lenivost ze škol vypuditi r. 1872. Německý překlad Jul. Beegera a J. Leutbechera: Wiederbelebter Fortius oder über die Vertreibung der Trägheit aus den Schulen z r. 1874 a 1875.

Fortius oživlý nebo jak zahnati lenost ze škol.

Věnováno všem školním obcím, především však velmi zkušeným kurátorům Školy v Blatném Potoce I.

Pracovati sluší mladým, raditi starým. Představení školy, učitelé, žáci, buďtež pozdraveni v Kristu!

Nikoli nerad vidím, že mé ruce naskýtá se příležitost křesťanské mládeži a škole ochotu prokázati; leč nikoli neochotně se jí chápu, ježto jsem jist, že jí vyšší prozřetelnost poskytla; nechť se mi nenedostává píle, abych se jí zmocnil. Přinášejít samy chorobné stavy příležitost a podnět, aby proti nim vyhledán byl lék, sám nepořádek, aby byl zjednan pořádek, samy zlé mravy, aby byly vydány dobré zákony; leč je tomu tak, že naše váhavost neobrací k tomu zřeteli, nejsouc ani pobádána vyhledávati léku. Necháme obyčejně věci běžeti, jak jsou; majíce za to, že jsme svému úkolu dosti učinili, jestliže nářkem a žalobami dáváme najevo, že si nejsme nevědomi svých nesnází. Poté vězíce v bahně zmatku, kteří před sebou lepší věci prohlédáme, stále si stýskáme, setrváváme tam však přece, poněvadž k vážnému předsevzetí, odtud vybřednouti se buď nikdy neodhodláme, nebo alespoň nepřiložíme š opravdovosti a obratnosti ruky k dílu.

Odtud plyne, že nedostatky, kteréžkoli nás jednou postihly, tou měrou pevně setrvávají, že nadto ještě, za nepříznivých okolností se vzmahají. Tot, co moudrý starověk na mysli chovaje a důrazně chtěje vyjádřiti - protože bylo mnohonásobné - zobrazil Herkulův obtížný boj s lernejskou saní, že utětím jedné hlavy ihned vyrostly dvě. Což také může znamenati, že máme potírati své vady, dokud s boží pomocí je nepřekonáme. A mou úlohou nyní jest podstoupiti zápas s jedním školským morem, leností, jako při nedávné příležitosti si stěžoval pomncník jednoho učeného muže do všeobecné zdoluhavosti většiny žactva ve školách, teď také v našich, a do povrchního konání svých povinností. Možno zajisté doufati, že všeobecná malátnost částečně prchne, zahnána částečně zažehnutím pochodně lepší metody; než co pomůže zápalovati ohně, jestliže lidé nechťi otvírati očí? V mysli se vybavil úsudek velmi učeného muže, že marno zkoumati metodu, nezažene-li se lenost ze škol. Tuto tedy zapuditi, jevila se mi jako vhodná rada, uveřejněná ve zlaté knížce Joachima Fortia: De ratione studii, kteráž podivuhodně rozplameňuje všechny ve škole, učitele i žáky v lásce ke studii. Opatřil jsem od něho nový výtisk u nás, jako D. Erpenius před několika lety v Belgii; kéž však se stejným výsledkem! On hlásí, že za doporučení tohoto velikého autora velmi mnozí mu vzdali dík; u nás nic takového, nanejvýše na všech stranách mlčení. Čtou-li či nedbají, rozumějí-li či nechťi rozuměti, nevím; přece na mně jest, aby rozuměli. Mám za to, že otázka etiků, máme-li nevděčným dobře činiti, pro člověka křesťanského jest neužitečná. Praví-li Kristus (Mat. 5, v. 44., 45.); tvrdí apoštol (2. Thess. 3, 13), ano dotvrzuje sám Seneca veden přirozeným světlem, že jsme povinni se slitovati nad neštěstím trpícího. Jest však ubohý, kdo nerozumí svému dobru; ubohý ten, kdo si přeje někam dojíti, cesty tam vedoucí nezná; ubohý; jenž cítí, avšak léku nezná; a všech těchto ubožší ten, jenž

svému dobru nechce rozuměti, ukazatelem cesty pohrdá, dokonce nenávidí, dokonce nedbá nemoci i léků mu ukazovaných. Postupujíce, kéž setrváme v předsevzetí Boha napodobovati i v tom; abychom těm; kteří nám protiventství činí, dobré přáli, a popřeje-li Bůh, i prospívali. To jest, proč tento výklad vznikl, jemuž dávám název Fortius redivivus, za tím účelem, když upadl v zapomenutí ve své předešlé podobě, zastkvěje se nově, rozumí se jasněji-v tom, co si předsevzal, vysvětlením a bližším přizpůsobením na naše poměry. Přidávám: Jak zahnati lenost ze škol, neboť, dokud lenost, ohromný to balvan, zahrazující cestu ke vši vznešenosti, nebude odstraněn, dotud, jak mám za to, budou všechny ostatní záměry, všechna povzbuzení, všechna přání pro dobro školy, všechna laskavých dobrodinců péče a starost o ně, štědře nadané koleje, posluchárny, konvikty, konečně všechny dobré zákony a všichni jejich strážcové, slovem vše, vše, všechno bude marné. Aj tedy, abychom zahnali ze zahrad moudrosti tak škodlivou šelmu, lenost, radu podávám, nebo spíše vyzkoušíme opatření již učiněné! Chci předcházeti živým příkladem a nešetřiti námahy, abych tuto úvahu ochotně nabídl všem občanům naší školy a každému, kdo si jí přeje, zdarma, tedy přece s podmínkou, předně, že bude čtena; neboť nepřipravují se knihy pro moly, nýbrž pro lidi. Za druhé, necht' je čtena s vážností a porozuměním; což bylo řečeno; čísti bez porozumění, znamená nedbati. Za třetí, jeden s druhým o téže látce mluvíti a neustávajíce vzájemně vyměňovati předložené podněty. Počňte se, prosím, sdružovati, což jest přirozeností světla, nikoliv uzavíráti se, což jest přirozeností temnoty.

LENOST ZE ŠKOL ZAHNATI.

1. Zachovejme způsob, jak se postupuje při radě, Představme si nejprve případ, jenž vzbuzuje naši starost. Pak vyhledáme vhodné prostředky, jimiž možno zlo odstraniti. Konečně, když je najdeme, všechny povzbudíme, kdož jsou jakkoli účastni.

2. Případ, jenž nás zde mučí, jest pokles škol v jakousi tajnou nemoc, pokles tak hluboký, že ačkoli není zbytku po pravé životní síle žiwota nebo živé barvě obličeje, a jeví se jen hubenost a bledost, léky odmítají nebo nerady přijímají, přijmou-li, stav nezlepší, vzrušení způsobují a zhoršují.

3. Není nám neznámo, že příčiny tohoto zla jsou mnohé a velmi rozličné, víme přece (jak nyní věci se mají, kdy pro zviáštní neduhy zvláštní prostředky jsou zkoušeny a vynalezeny), že do jednoho společného pramene neduhu svedeny býti mohou. Je to jistá zakořenělá malátnost a tupost, ani sama účelu školského života nedbající, ani, když jí odjinud okazován, oči neotvírá, ani konečně, když prohlédá, neodhodlá se setřásti ospalosti, aby procitla.

4. Aby však bylo zjevno, vysvětlí se pořádkem tři pojmy v nadpisu uvedené.

I. Co jest škola posuzovaná podle své základní myšlenky? Co ovšem jiného, ne-li cvičiště práce (příjemné sice, avšak přece práce). (§§ 5.-22.).

II. Co jest lenost? A jak mocně a škodlivě se škol zmocnila? (§§23.-39.).

III. Zahnati vůbec co jest? A jak nezbyvá jiné rady pro znovunabytí zdraví škol, nežli tuto škodlivou šelmu zahnati odtud úplně. A či úlohou usilovati zahnati lenost ze škol? (§40. atd.).

5. Nejprostší definicí školy jest, že; to sbor učitelů a žáků. Avšak učiti prací jest; tedy škola jest cvičiště práce. Učiti, pravím, jest prací, protože učiti nic jiného není, než vědění neznalé do vědění uvést; učiti se, vedenu býti. Ale kdo vede, jde vpředu; kdo jest veden, následuje. Jíti vpředu a následovati, jest choditi; a kdo jde, nestojí, neleží, nespí, nedřímá a nezívá, nýbrž žije, hýbe se, napíná své nervy, pohybuje celým tělem a dochází svého cíle nejinak než nepřetržitým, stálým pohybem.

6. Kdo nezkušený vytýkal by školám řecký název scholé, t. j. prázdno; prázdny čas však protivou je práce. Proti tomu namítám, jak je zřejmo, jenom k práci mechanické, tělo unavující, ježto prázdny jsou ve školách zavedeny proto, aby veškerá síla přirozenosti přelila se tím silněji v námahy prací duševních.

7. Podobně školám dáno jméno lidí, t. j. hry, nikoli, aby si žáci představovali, že jest jim dovoleno hráti kostkami, pomalovanými kartami, vrhcáby a jinými řehtačkami, než, že na tomto místě útěchy nalézají, aby své, kol studia

správně řízené práce zařídili bez obtížné únavy, nýbrž s lahodným i půvabným hnutím ducha i těla, jaké také při závodních hrách bývají.

8. Jest zřejmo také, že škola nic jiného není, než trvalá dílna, podle čestného titulu, jenž školám bývá dáván, z metaforických definic, jimiž bývají označeni škole a školskému životu oddaní. Dotkneme se některých.

9. Předně škola bývá nazvána dílnou lidskosti, kde lidé mládí a suroví si přivlastňují dokonalé a pravé lidskosti vymezené obrisy, aby nezůstali pařezy, nýbrž vyvinuli se v obrazy živoucího Boha, tvory tvůrci nejpodobnějšími. Jako tedy podobně mechanické dílny (zvláště řemeslnické, sochařské, malířské) nezaměstnanost a zahaleče netrpí, nýbrž stálou činností pracujících hučí (dřevo uříznutím, štípáním, rozsekáváním, tesáním, vyřezáváním a malbou), takže žádný den neuplyne bez prospěchu, nedovolují se jiné prázdniny než Bohem povolené, sedmý den v týdnu: tak zrovna ve školách podobně se má zaříditi, aby v žádné mechanické dílně větší činnost nebyla než v této dílně moudrosti, kdež neznají prázdnin, kromě, když příčinou prázdna jest Bůh.

10. Školy jsou ještě nazývány dílnami světla, velmi přiměřeně, neboť předním účelem školy jest osvítiti ducha a rozptýliti temnotu nevědomosti, omylů, bludů a hříchů tmy, jež se v nás rodí. Jestliže tedy pojmáme školu jako dílnu světla a svítlen, nutno si zároveň k tomu představit činné a čilé dělníky; jejich část vyhledává látky k děláni pochodní, jiní připravují knoty, vosk a lůj rozpouštějí, smáčejí, lijí, táhnou, hotové svíčky balí, atd., jiní naproti tomu připravují troud, křesají ocelkem, až sirná jiskra zapaluje svíčky rozestavené do svícňů; přistříhují zapálené, pak utírají, aby vše bylo osvětleno.

11. Přiléhavě srovnali někteří školy s uměním stavitelským, poněvadž zde opravdu jsou tvořeni lidé, aby vskutku při stavbě jakékoli společnosti, hospodářské, politické, církevní, podobně jako správně otesané kameny, západly, kdež ve struktuře stavby naleznou své místo a stavbu v její struktuře pevně a dobře drží. Kteréžto dílo pozorujeme jako nikoli lidské (není jím), nýbrž jako dílo věčné moudrosti; jež ona svými spolupracovníky, lidmi spravuje; pozorujme jako vzor této moudrosti moudrého Šalomouna. Chtěje vystavěti Bohu chrám, sobě palác a dům své nevěstě, dceři faraonově (kteréžto tři věci nesou znaky církve, státu, školy), sháněl zručné a příčinlivé dělníky v úžasném počtu. Vyslal na horstvo libanonské 80.000 lamačů kamene a tesařů a 70.000 nosičů s 1300 dozorci; cedrové stromy byly poraženy, osekány, otesány, ke břehu mořskému sneseny, na vory naloženy a do Jerusálema dopraveny; díla kovová slévána ovšem na polích jordánských mezi Sochothem a Sarthanem; toto vše příkladem ukazuje, že pečlivé zpracování živých kamenů a stromů pro stavbu církve a státu nemůže býti dosaženo bez předchozí velké a pečlivé práce s jejich přípravou školským uměním. Zkrátka škola má jen práci; avšak příjemnou, je-li správně spravována, jako ve vonném lese libanonském nebo na růžových polích Jordánu. (3. Král. 5, 15., 16. a 7., 46.)²

12. Pozorujeme-li školu jako stádo beránek božích živících se pící moudrosti, poučuje nás patriarcha Jakub, že i tu nikoli zahálka a nedbalost, nýbrž dílo a práce; jenž, když svému tchánu Labanovi sloužil, popásaje jeho stáda, praví, že sloužil vši silou (Gen. 31, 6), ve dne trpěl jsem horkem, v noci buďto mrazem ahebo nepřicházel na mé oči spánek (v. 40). Bůh pak žaluje na pastýře izraelské, že nepasou stád, nečekají slabých, neléčí nemocných, neobvazují raněných, nepřivádějí zaplašených a jestliže se kdo ztratí, nehledají (Ezech. 34, 4), dosti ukázal, mnoho-li bdělosti, starostlivosti vyžaduje práce s pastvou člověka (buď jako ovcí v církvi, nebo jako beranů, kozlů, býků, medvědů a lvů ve státě, nebo jako beránek, kůzlat, telátek a lvíčků ve škole).

13. Nikoli nepříhodně přirovnávají se školy k štěpnicím; jsou vskutku místem setby pro církev i stát. Neboť jako opatrní zahradníci nesázejí a nepěstují mladých stromečků na místě, kde potom mají nésti plody, nýbrž na zvláštním místě zahrady, jež se zove semenišťe či také školka: tak také lidé nemohou býti cvičeni, když už jsou členy církve a státu, leč dříve, v samé mladosti; kdy ještě obtíženi starostmi jsou schopni cvičiti se všem. Jako tedy zahradník ve své školce největší práci mívá, aby stromečky ze semen správně vyklíčily, nebo z lesa přinesená a do zahrad přenesená pláňata se pevně zakořenila; jakž dále nutno, kropí je, přesazuje, připravuje roubováním, aby nesly dobré ovoce, pak je ořeže a ještě více, stálou a opatrnou péčí několika let zesílené štěpy přesadí na místo v zahradě, kde ponosou ovoce:

tak jest i zde; nevyhnutelné školy státu i církve vyžadují mnohé a starostlivé práce, nechceme-li, aby naše stromečky, jež mají býti plodonosným stromem, uschly, byly neplodnými a zašly.

14. Nejpříhodněji přirovnávají se školy s lůžkem roditelky; podle apoštola pozorujme mladého křestana jako právě narozené děcko, živé čistým mlékem rozumu (1. Petr, II. 2). A filosof Sokrates³ jsa synem pomocnice ku porodu, když se stal mudrcem, napojil ducha mnohých nemalou moudrostí, mínil, že duchům lidským konal služby umění porodnického. Velmi duchaplné. Bůh skutečně obtěžkal semenem moudrosti a ctností vpravdě přirozenost lidskou, milovaný svůj obraz; kteráž ve všech svých jednotlivcích nadána jest schopností přiučiti se čemukoli, nescházejí-li lidé, kteří by dovedli lahodně pomoci při porodu krásného dítky moudrosti, sličné výmluvnosti, živé a čilé ctnosti. V domech rodiček pak není nečinnosti, leč pracuje se horlivě, mezitím co matka sama trpí pronikavé bolesti, k jejichž zmírnění věrná pomocnice ku porodu shání potřebné léky, míchá je náležitě a užívá prozíravě, z přítomných pak nikdo nevykonává než to, co pomůže uzdraviti a zachovati rodičku i dítě; nemůže-li jinak, modlí se. A myslíme, že umění ducha rozvíjeti není právě tak vážné a namáhavé, že zahálkou a hračkou se provede? Konečně nikoli bezdůvodně sluje škola zápasíště mus a srovnávána s bojem. Shromáždí se zde vojsko vybrané mládeže, k boji proti nepřátelům lidské přirozenosti, nevědomosti, omylům, chybám, aby vypudilo z území církve i státu všecken kal surovosti a bezbožnosti, atd. Ale kdo kdy viděl boj vedený bez mnohých těžkostí? Nejde, se tu k rozkošem, leč k svízelným a zemdlenosti, až dokončen boj napnutím všech sil; teprve pak velitelé, vůdcům a vojínům vrací se mír, bezpečnost, sláva a pohodlí hojně s hrdoostí a jásosem.

15. Necht' je z toho patrné, čím školy mají býti; a jak pracovitých občanů vyžadují, vyučujících i žáků, a kteří (díla vedoucí) jsou oběma přiděleni, správcové škol čili dozorcí. Aby patrněji vyšlo najevo, pozorujme nyní jednotlivě vzor dobrého učitele, dobrého žáka, dobrého dozorce.

16. Dobrým učitelem jest ten, jenž nazýván učitelem, pracuje tak jako učitel, nikoli jako učitelská maska. Nebude tedy práci učitelské utíkati, než vyhledávati, nikoli bezdůvodně spěchati, než vážně, nikoli do větru, nýbrž k řádnému a stálému prospěchu svých žáků, sobě rozkaz promyslí a svým příkladem vštíjí výrok Senecův: Duše ušlechtilé živí práce; málo jest, jestliže práci neodmítáš, požádej o ni: nesluší se muži, báti se potu. Dobrý učitel se ptá, koho učiti (dobrý učitel raduje se při hojně návštěvě, dí Fabius⁴), ptá se, čemu učiti, všechny všemu vyučiti bude dychtiv. Ptá se, jak učiti, aby bez bití, bez křiků, bez násilí, bez oškřivosti lahodně a příjemně vtékaly prameny učení, jako rozumný sochař se snaží obrázky boží co nejpodobněji vysekati a omalovati, modelovati a hladiti a k největší podobnosti se základním obrazem shodnouti, jako čistý a hodný služebník věčného světla dychtí mrákoty ducha rozptýliti a světlo do všech smyslů i činů vlíti touží; jako podnikavý stavitel, les vzdělání se všech stran poráží, sváží, přenáší, přeměří, srovnává a otesává, aby všecko všem smyslům přizpůsobil, obratně srovnal a naplnil stavbami celé stavební místo přirozenosti lidské, jako dobrý pastýř u stáda svých beránek stále přítomný pečuje, aby je před dravou zvěří chránil, před nakažlivými chorobami opatroval, před zblouděním na cestách pohromadě držel, zdravou pící života krmil a živou vodou napájel, s úzkostlivou pečlivostí pracuje; jako pečlivý zahradník starající se o všechny nebeské rostlinky, svěřené péči jeho zahrádky, aby po celé jaro svého života správně byly sázeny, postříkovány, živeny a silnými učiněny; jako svědomitý rodič se myslí porodník, aby lehčeji a šťastněji duše své plody vydaly, pečuje co nejpečlivěji; konečně jako rozhodný vůdce vyslaný proti surovosti a bezbožnosti, atd. Šťastné školy s takovými učiteli!

17. Dobrý žák nebude obdobně nikdo jiný než ten, jenž přesně odpovídá svému jménu, dychtivý všeho učení a nevyhýbající se žádné práci sloužící k porozumění vědy. Práce živí i jeho ušlechtilou hrud' a budiž i jemu málo neodmítati práci, leč vyhledávati a nebáti se potu. Předsevzme si cíl nikoli prostřední, než nejvyšší, stále vyhledávající něčemu se naučiti, dokud cítí, že mu ještě něco schází, a od koho se učiti, bude svých učitelů následovníkem, mezi spolužáky zápasníkem, se snahou a námahou oněm se rovnati, tyto prospěchem předstihnouti; stane se rovným dobrému materiálu, schopnému proměny v nejlepší obraz, ano dokonce podobnosti boží; jako čistý vzduch planoucí touhou přijmouti světlo; jako staveniště krásně srovnané, žádající se krásnými stavbami všeliké moudrosti býti naplněno;⁵ jako beránek hledící dosíci co nejvíce duševní pastvy a potravy; jako ušlechtilá rostlinka bude toužiti vyrůst v košatý strom božího ráje a přinášející sladké a libovonné plody; jako duše citící oplodnění

semenem božským hledí vydati živý plod moudrosti a ctnosti jest povolna pomocnice ku porodu ve všem; jako konečně dobrý voják, podle pokynů svých vůdců poslušný, touží po vítězství.

18. Dobrý školní správce jest ten, jenž vynakládá veškeru péči pro zdar školy, a jemuž samému dobře v mysli není, jestliže škola nedobře stojí. Má věřiti, že to jeho Sparta, do níž je pozván, vystrojiti ji všemi možnými prostředky.⁶ Činí tedy, co činí dobrý velitel s vojskem; stará se o statné vůdce, velitele a setníky, vojiny statečné buďto přijímá nebo je cvičením ke statečnosti vzdělá a je uvede v přesný pořádek. Zatím co je nejlepší zbraní opatří, řádem zákonů udržuje, zavazuje přísahou věrnosti, pečuje, aby jim zasloužený žold nejen byl slibován; ale včas vyplácen, konečně vede před nepřítel odhodlaně v přikázaný kraj, nikdy vojsku nedovoluje lenivé zahálky, nýbrž přidržuje stále pracemi v ležení, píčováním, harcovaním a potyčkami s nepřítel bdělou jeho čilost. Když dojde k boji, objíždí, řady staví nebo opravuje, stále prosí, napomíná, hrozí sliby a hrozbami, sběhy zpět přivádí, slabé podporuje, udatné chválí, atd., jedním slovem bdí, až vítězství je dosaženo a neopomíjí potřeby péče o všechny. Ví zajisté, kdyby rozhodnutí špatně dopadlo, přineslo by vlasti záhubu a jemu samému potupu a nevážnost; avšak vlasti bezpečnost a jemu slávu, jestliže dosáhne vítězství atd.

19. Ejhle, jak zde všude čilost a horlivost a pohyb života bez ustání a napětí sil a píce vytrvalá a úsilí jedno za druhým a bdělost téměř nepřetržitá a žádné otálení ani meškání, žádné ohlížení, co je obděláno, než po tom, co ještě zbylo vykonati, až je cíl dosažen?

20. Zdaž veškeré takové nadšení nalzáme ve školách? Kéž by tak bylo! Bylo by pak zajisté i zde viděti, že bdělostí a jednáním a božím požehnáním se zdaří vše s prospěchem.

21. Ale toto vše ničí ona velmi záhubná a nemotorná šelma lenost, na niž jsme si stěžovali. A jak ji zahnat z mysli svých, pozorujme: 1. Co jest lenost? 2. Jak hluboko se škol zmocnila? 3. A jak škodlivě? Lenost jest ošklivost z práce, spojená s omrzlostí. Odtud pochází od práce 1. buď útek, a kde možno, odklon; 2. nebo provedení suché, chladné, povrchní a nedbalé práce, nebo konečně 3. nečinnost a začatých děl opuštění.⁷

22. A nevidíme-li tyto tři věci všude ve školách? Neutíkají-li z nich raději, než do nich vcházejí učitelé i učňové? (Vyjma jednotlivce, kteří jsou nuceni hledati ve školách výživu, ježto jí jinde nalézt neumějí.) Nikoli ti, kteří zůstali, nejlepší dobu utrácejí svátky a nečinností? A zdaž v hodinách, kdy k učení jsou nuceni, nekonají vše ospale, mdle, zdlouhavě, jen aby čas uplynul? Neutíkají-li konečně jako z mlýna, nedosahující cíle vzdělání?

23. Přejdeme-li k podrobnostem a pozorujeme učitele, proč je lenost zaujala, jest zřejmo předně, že sami nedbají, aby sobě opatřili pravé vzdělanosti světlo pravé a plné, tím méně podnikají potřebnou práci jí dosáhnouti. Aby bylo porozuměno, stavím jako zrcadlo jim před oči úsloví Erasmovo, jež jest Fortiovi přidáno těmito slovy: Kdo by někoho chtěl vyučovati (někoho praví, jako jednoho; co by tedy nedělal, kdo celou školu chce vyučovati a tomuto vyučování zasvětil své žití?) namáhej se, abys nejlepší přednášel. Aby opravdu přednášel věci nejlepší, jest nutno, aby věděl všecko; nebo, když to duchu lidskému jest nemožno, aspoň jednotlivě z hlavních předmětů u něho (ovšem mistra učitelů⁸ škol), neomezím se na 10 nebo 12 autorů, nýbrž vyžadují takový odbor vědy, aby mu neznámo nebylo (N. H.), i kdyby co nejméně měl vyučovati: Vyhledanou řadu spisovatelů musí prostudovati a nejlepšího čísti nejdříve, ale tak, žádného nevynechati bez ochutnání atd.⁹ Ale kolikátý mezi učiteli pečuje, sebe sama předně vzdělati, aby jako živá knihovna a jasné slunce ozařoval své okolí se všech stran?

24. Z toho jde, že kdo málo zná, málo může naučiti, nemůže pokroky žáků rozšiřovati, jsa buďto neznalý nebo nedbalý. Ptám se, které školy naplnili ředitelé dobrými autory? Které autory ročně proberou? Deset nebo dvanáct? Erasmus nespokojí se jimi.

25. Ale i když jeden nebo druhý probírá je se svými žáky, s jakou pílí? Kolik hodin denně vyučují? Mnoho jest viděti Fortiů, kteří mohou říci o sobě, jako on: Vyučoval jsem denně dvanáct hodin; mimo to přednášel jsem buď o Bohu, o

světě nebo o jiných tématech pro cvičení (viz 16. kapitolu jeho spisu nadepsanou: De ratione docendi). Kde jsou takoví Fortiové?

26. Co říci o žácích škol? Není-li zřejmo, že nejrozhořčenějším nepřítelem lenosti zřejmě jest většina obležena se všech stran? Předně jsou sklíčeni hustou jakousi mlhou ducha i srdce, že jas pravé a plné vzdělanosti nemohou prohlédnouti. Proto necítí pro ni ve svém nitru touhy, spokojeni s malovaným písmem, praví otroci skrovné vzdělanosti, podobní nemotornému a lenivému zajatci, který rozbitím okovů moha se z temného žaláře osvoboditi, nestará se, nýbrž ztráví svůj život raději v temnotě a nečistotě.

27. Mají dále leností obtíženy uši, když poslouchají učitele, a když mohou, s ošklivostí. Když poslouchají, jako by neslyšeli, jsouc mnoho roků žáky, ničím nezůstávají, než žáky.

28. Také oči zabírá lenost a naplňuje slepotou, takže s nechutí čtou knihy i v soukromí, podle jména studenti krásných umění, vskutku chovanci lenosti a neobratnosti.

29. Co se má říci o jazyku? Většinou je svázán, řídce se dotazuje, mdle odpovídá, výmluvnost zanedbává.

30. Což vnitřní smysly? I zde vše omrzelé. Netouží ducha napásti potravou moudrosti, paměť denním učením a ukládáním do vnitřní pokladnice duševní unavovati odmítají, tím méně mysl povzbuzují vlastním přemýšlením.

31. Ruce mnohých jsou tak loudavé, že ani dobrá pravidla spisovatelů nevypisují, nepečující o žádnou pokladnici výpisků (bez níž nemožno stát se vzdělaným), jíž se mohou poučiti.

32. Zahálka těchto částí potáhne celé tělo i duši malátností a ztrnulostí, takže většinou zapomínajíce na své poslání, proč jsou studenty a tak se zovou, životů školskému se odevzdavše, zapomínají jídlem, pitím, spánkem (nejen v noci, nýbrž nad potřebu také i ve dne), oddáni líné zahálce, ničiti nejkrásnější jaro svého věku, léta mladosti.

33. Nebo, jestliže nějaká cvičení podstoupí, bývají to cvičení nečistá, proslaveného tohoto života nehodné druhy: kostky, malované karty, atletický nebo pěstní zápas; neužitečné toulky, daremné povídačky, nemírné pitky, noční potulky, atd.

34. V čem záleží konečně péče školních dozorců o zdar školy? Jaká příčinnivost seznaní nepořádky? Jak vážnou péče studium pozvednouti? Na mnohých místech není dozorců, ježto nebyli ustanoveni. Kde skutečně jsou, zřídka syému úřadu náležitě dostačují, všechno horlivě prohlédnouti, takže svůj úřad nedůstojně zastávají. Školy navštěvují totiž zřídka, zkouší zřídka žáky i učitele, zřídka lenivým vytýkají atd., aby nikde nenarazili, ponechávají stav, jak jest.

35. Co může z toho jiného býti, než je v řemeslnických dílnách, kdež leniví dělníci spánkem, hrou; zahálkou čas utrácení? Totiž, že dílo se buď nedokončí, nebo zůstane nedokončeno. A v dílnách stavitelských, když ani dříví není v lese poraženo, ani správně ořezáno, osekáno, otesáno? Že totiž staveniště zůstanou nezastavena, nebo na místo slíbených paláců jen chatrče udělají, a ty skulinami, hrbolky, neuhlazeny ohyzdné jsou. A co ve válce, kde lenivý velitel a leniví vojáci ztratí vítězství, ježto jim ušla nejpříhodnější příležitost vítězství. A co v zahradnictví nebo v rolnictví, kde na zanedbané půdě roste divoký pýr, totiž místo půvabných rostlin trní, místo plodů neúroda atd.

36. Právím, takovým způsobem zlenivělé školy ztrácejí všechny očekávané plody, vydávají ze svých dílen místo úhledných soch nemotorné špalky, místo světla světa kouřící oharky, místo nevinných beránek bujně kozly, místo plodonosných stromů trnitě hloží. A má-li být i tento zlořád konečně napraven, musí se lenost ze škol zahrnouti.

37. Ale co jest zahrnouti? Násilný nějaký čin proti věci, jež nás nepohodlně obtěžuje, nechtíc dobrovolně sama ustoupiti, aniž se jí líbí mírně býti odstraněnu. Zaženeme ji pak křikem, nebo tlačíme-li rukama, nebo bušíme-li klackem, odženeme bičem a nějakým jiným podobným prostředkem naženeme strachu a obrátíme na útěk. Jestliže tedy

nařizujeme lenost zahnatí, užijme moci proti nejhorší oné zvyklosti, jež nás u slabost vrhá, pouty ohavné ospalosti svírá, že nás vrací jako nemotorné v závodě moudrostí. Musíme této moci užítí, aby v klíně škol nebyl trpěn pobyt této nemoci.

38. Kdo má ruku přiložiti a obludu zahnatí? Když onen kalydonský kanec, 11 básníky opěvaný, hrozně pustošil luhy aetolské a nejkrásněji porostlou vinici krále Oenea, shromáždili se nejsilnější myslivci z celé Aetolie, aby tohoto kance skláli. Pustoší-li u nás vlk stáda, šlechtici, měšťané, sedláci sbíhají se se všech stran svému stádu pomoci poskytnouti. Jestliže konečně nepřítel vtrhne do vnitra vlasti, nikdo neopomene se zbraní opásati. Nemají-li se také zde sběhnouti všichni, kde hrozí mnohem větší záhuba rolím státu, vinicím církvě, stádům Kristových beránků, mládeži, nežli by vůbec nějakou šelmou divokou, nejstrašnějším nepřítelem mohla se státi?

39. Zahnatí obludu přísluší nejvíce těm, u nichž se usídlila. Ale kdo jsou tito? Většina nářků týká se učitelů; tito svádějí je na učně. Ale hřeší se bezpochyby na obou stranách, zatím co učitelé se zpěčují čile vyučovati, jsou žáci líní učiti se bedlivě. Obě strany tedy zaujala loudavost, než větší vinou učitelů, neboť v nich jest pramen, z něhož škodlivý tok příkladu vytéká na žactvo.

40. Necht' věří všichni, že jim tato péče právem náleží, jichž práce, charakter, pověst, vědomí, blaho ona obluda pustoší. Ve školách totiž učitelům a žákům s inspektory; mimo školu ale rodičům, správcům církví a těm, jichž péči jest svěřena správa všech lidských věcí, křesťanským vrchnostem.

41. Učitelé zaženou lenost právě tak od sebe, jako od žáků.

42. Od sebe samých úvahou o vznešenosti svého povolání, o němž vyjádřil se Bůh slovy prorokovými: Abys štípl nebesa a založil zemi (Isaiáš 51, 16). Ejhle, škola jest štěpnicí církvě, základem státu, vy pak školní mládeže představení; pěstitelé obou rájů, nebeského a zemského. Co jest vás slavnější, jestliže podle svého jména si vedete?

43. Píle řemeslníkova zažene lenost ihned; u něho každý, přiklonil-li svou mysl k některému umění, snáží se vyniknouti (není-li nezdárným) prací a ke všem částem svého díla, aby měl v ruce pomůcku a prospěch. Kovář ví, jak železo změkčiti, aby bylo jako vosk se táhnoucí, když mu dává tvar. Slevač ví, jak kovy roztaviti, aby tekly a brzy nejkrásnější obrazy zřídí. Štěpař umí s neklamnou jistotou síti, vzrůst dáti a rostliny přetvořiti v nějakou okrasu. A nestydí se tvořitelé člověka jimi býti předstiženi?

44. Tu a podle toho srůvnání sluší pomysliti, jak šeredná jest nesrovnalost sama s sebou, a jenom se jmenovati nikoli býti. Jak pravím, neučený jiných učitel, lenoch jiných vůdce není nic jiného, nežli stín bez věci, oblak bez vody, zřídlo bez pramene, svítlna bez světla, to jest nic. Hanba! Ty tedy, kdožkoli jsi se sem dal přivésti, nuže přístup. Přijímáš plat? Bojuj. Hraješ úlohu učitele? Uč, nebo odlož masku učitele.

45. Jakých omylů a zmatků se dopouštějí lenoši. Neboť, když Diogenes uhodil holí zcela právem vychovatele chlapce, neslušně se chovajícího, řekl: "Jak to vychováváš?" Podobně klesají strachem ti, jejichž žáci neustále hřeší buď nevědomostí nebo špatnými mravy. Omlouvají se hříchy těch, kteří sami se řídití neumějíce jsou sobě zůstaveni nebo špatně řízení; veškerá vina spadá na líné nebo neobratné vůdce, kteří měli zabrániti, aby nehřešili ti, kteří jejich péči byli svěřeni.

46. Zvláště pak mají zlomiti okovy nešťastné lenosti dlužníci té příslibené odměny věrným jiných osvěcovatelů, jež jako záře v nebi věčnosti, tak jako blesk oblohy (Daniel 12, 3); tu s hrozným bleskem božím: Zlořečený, kdož dělá dílo Hospodinovo lstivě (Jeremiáš 48, 10). Zlořečený, kdož činí, aby bloudil slepý po cestě (5. kniha Mojžíšova, 27, 18). Běda vám, vůdcové slepí (Matouš, XIII, 16). Běda vám, pastýřové, kteříž sami sebe pasete, stáda pak mého nepasete! (Ezechiel 34, 2, 3). Běda tomu, kdo by pohoršil jednoho z maličkových (zase Kristus, Matouš, XVIII, 6). Pohoršuje také, kdo nevzdělává, ač by mohl, ač je povinen svým úřadem. Jestliže stihne bída toho, kdo jednoho pohorší, zvláště mnohonásobně, běda tomu, kdo kazí mnohé svou pohodlností.

47. Svědomitý učitel vyžene žákům lenost trojím způsobem: předně trvalým příkladem pile a čilosti trpělivé práce před jejich očima. Ó jaký toho účinek! Nebo jeden živý uhlíček hozený do hromady mrtvých všechny zanítí plamenem, bude-li průvan. A jediný Alexander, jenž se vrhá do hlubokého sněhu nebo do bouřlivé řeky nebo do roje nepřátel, jest následován veškerým vojskem a s ním vítězí. Zapuď tedy od sebe lenost, věrný učiteli, a brzy uvidíš, že i u tvých žáků bude vypuzena. Některý statečný Fortius,¹² jenž se nezpěčuje vyučovati denně čile čtyři, šest, osm, docela deset hodin, pocítí sám, že nechybí těch, kteří ho čile následují a mocně prospívají.

48. Za druhé, ježto jest se obávati, že by tolik neposlouchali a ochabovali v pozornosti, buďtež jim cvičení dovolena, ba docela ukládána a požadována. Čemu učitel učí, nechť jim dá opakovati, a pozoruje, jak opakují; chybní brzy opraví; duch poroste zajisté mezi zaměstnáním a zaměstnáním. Neboť přirozenost lidská jest činna, raduje se při pohybu a cvičení, jestliže ji dovedeme řídit, nikoli utopovati.

49. Za třetí buď hleděno jednati se žáky přátelsky a mírně, aby se před učitelem netřáslí jako před tyranem (strach zajisté mate rozum); než jej milovali jako otce a jednali hbitě. Doznávám, že když jsem do některých škol vkročil a podivem a bolem mě naplnilo, jak neobratně se provádí dílo učitelské. Neboť jsem spatřil, že někteří svou autoritu na přídí i zádi třídy v tom zakládají, se žáky co možná nejméně mluví, nýbrž kolem obcházejíce jako němé sloupy pracovní úkoly nejinak jako psům kosti ohryzati předhazují; za krátko však zuří, když šeptem práce oznamují. Co to jest jiného než přirozenou touhu hasiti a moc snahy zvráceně pošinovati? Ty modlo jazyk máš a nemluvíš? Máš uši a neslyšíš? Máš oči a nevidíš? Vyhledáváš tolik úcty? Nemůžeš býti žákům bohem, dokud nepřestaneš býti modlou; nemůžeš býti učitelem, dokud nejednáš jako otec.¹³

50. Žáci jsou povinni přispívati lenost zahnatí také svým dílem. Leč toto mocnější cestou působivěji nelze připravití, nežli příkladem a prozíravým vedením, jak již bylo řečeno. Jestliže důvody a napomínáním jest učitel zaměstnán, snaží se nejprve vpraviti lásku k moudrosti, pak osladiti jejich námahavou práci moudrost dosáhnouti a teprve, jestliže zůstanou zdlouhaví, jest užiti kázně.

51. Doporučuji předně ukazovati moudrost co největší, aby láskou k ní neopojení, necítíli námahy práce ji dosáhnouti. Ale co jest moudrým býti? Znáti rozdíl věcí a rozhodnouti všude, dobré vybrati před zlým, lepší před méně dobrým, a žádaným dobrým účelům vždy nejlepší prostředky nalézti uměti, pro jejich užití míti pravidla pohotově, a ať, kdokoli jest kdekoli, ať se hýbe nebo trpí, budiž mu jasno; a schopen pro všechny dobré rady užítí; a býti lahodně výmluvný a čestně mravný, pravdivě zbožný; a míti přízeň u Boha i u lidí, a tak již v tomto životě býti šťastným a blaženým.

52. Aby tedy tak velikého dobra mohlo býti dosaženo, nevzpíráti se žádné námaze; neboť cesta ctnosti příkrá, a bez potu slávy nezískáme. Bůh propůjčuje své dary smrtelníkům prací; nicméně však žádná cesta ctnosti není neschůdna, ježto každá práce lahodnější nečinnosti. A kdo si předsevzal nejvyšší, musí oblíbiti si žádoucí námahu a práci, vyhýbá se zajisté rozmařilosti, rozkošem a všemu, co ducha oslabuje; mladistvý Alexander bez váhání podrobil si okruh země; umění a okruh věd si podmaní, jestliže kdo bez váhání postupuje a denně něco svému rozumu podmaniti neustává. Lenost jest ošklivá a ohavná vada, jež z člověka, tvora podobného andělům, dělá nemotorný pařez. Naříd' me jiná stvoření zemská i nebeská pozorovati, jak které jest ušlechtilejší, čím jest hybnější a činnější, jako slunce a celý sbor nebeských hvězd, v stálém ustanoveném běhu, tak jako andělé v stálé službě. A naopak, čím kdo ztrnulejší, tím ošklivější a opovrženější, jako kamení a bláto určené k rozšlápnutí.¹⁴

53. Jestliže se kdo takový nepohne, ani příklady nepovzbudí, aby lenost zahnal, je-li z mladších, zažene ji metla, je-li z dospělejších, budiž vyhnán ze školy jako vtělená lenost. Neboť co dělá jeden nestudující mezi studujícími, více účasten hladu než jídla? Nečetné, avšak statečné vojsko má větší možnost vítězství než nekonečné množství bojovníků bázlivých a líných.

54. A jak mohou pomoci školní správcové, zahnatí lenost ze škol? Všecko, jestliže šest věcí vykonají: Předně, opatří-li mládeži dobré učitele, to jest vzdělané, zbožné, lidumilné, pracovitě. Vzdělanými býti jest jim třeba, neboť, kdo zná

málo nového, nemůže tomu naučiti. Zbožní, ježto jim jest toliko slíbeno, že co udělají, bude úspěšné (Žalm 1., 3).¹⁵ Lidumilní, kteří touží, kolik světla od Boha přijmou, tolik rozliti do všech hotovi, sami učiti se bez ostychu, co posud nevědí a učiti jiné bez závisti. Konečně pracoví, neboť celá škola je pracovnou, jak jsme dříve viděli.

55. Za druhé, školní správcové nespokojujte se jednou věcí správně zříditi, protože zlé návyky (právě jako přirozenost), kdyby vidlemi vyhnány byly, přece se zase navrací. Proto za třetí, aby se zajistili častou návštěvou škol, že všichni beze změny činí, co jsou povinni. Za čtvrté pečovati bez ustání, zda mzda je včas splácena, zvláště pilně zvláštními přídávky odměňovati, nedbalé naopak pokutami strašiti, buď pohroziti, buď způsobiti. Konečně, aby nikdo nebyl nevědom některého dílu svých povinností, aby leností nevědomost nezastíral, aby všechny zákony školské dvakrát ročně dal přečísti.

56. Mohou také rodičové něco učiniti? Velmi mnoho. Jako jest jisto, že se neodstraní lenost z církve a státu, nebude-li odstraněna ze škol: tak zajisté nebude odstraněna ze škol, neodstraní-li se ze soukromí, že děti doma v čilosti správně vycvičené, pěkně se připraví pro školu. Velmi moudře jest pověděno: zvláštní dozor na pokolení lidské má se díti u kolébky, také před línou malátností, všeho života zkázou má je ochraňovati. Proto nejmoudřejší národ Parthů a po nich Lakedaémští přísně své k pohybu a práci ve vši poslušnosti denně cvičili, že chlapcům neposkytovali snídaně, teprve až po vykonaném závodu v běhu a házení oštěpem potom celí byli zaliti a unaveni. Ó kéž by školy dostaly děti již poněkud v čilosti připravené (nikoli, jak bývá, lenivé pařezy), jak lehce na tomto základě by mohlo se vystavěti dílo školské práce!

57. Zbožní tedy a moudří rodičové přispějí vůbec lenost ze škol zahnat, když v domě svém dříve ani místečka jí neposkytnou, když sami nezahlájejíce živě si vedou, ani dětem a čeledi nedovolujíce hloupé nečinnosti; nýbrž vše, co ruce a nohy, má, v pohybu a dobré nějaké dílo dělá. Zcela malí chlapečkové, pro svůj útlý věk nemohoucí býti vážně zaměstnání, buďtež zaměstnání hrou, a nikdy v líné nečinnosti.

58. Přidruží-li se zbožné povzdechy rodičů k Bohu a řádná docházka dětí do školy, aniž odtud pro jakoukoli příčinu často je vyvolávatí, ale zkouseti, co ve škole dělají a jak prospívají: nemožno, aby pracem školským více života nepřibýlo. Nejméně mohou mezi obědem a večeří¹⁶ (kdy čas nebude utracen a pro potřebu ducha má se rozmlouvatí) zkouseti, co toho dne probíraly. Ať jakkoli odpovídají, nebude chyběti užitek, o němž tu jde, totiž ducha i řeči denně větší probuzení.

59. Dále správcové církve mohou, když by vážně chtěli, nápadně pomoci k opravě škol a zachování zdravých. Jestliže by chtěli, pravím, nejen služebníky slouti, nýbrž i býti následovníky Kristovými, pastýřskou péčí svou nejen pouze na dorostlé ovce ovšem, nýbrž i na děti, beránky, rozepnouti, blaho by sobě připravili podle příkladu Kristova s těmi, s nimiž Bůh i andělé se potěší. Nikoli, aby sami mládež vzdělávali (nestačili by silou), než, aby vzdělavatele mládeže (rodiče, kojné, vychovatele, učitele, ředitele, atd.) o jejich povinnostech správně poučili ze slova božího, přísně domluvili, napomenutím, prosbou, dozorem, opravami popohnali loudavé. A měla-li by se někde zatvrzelá vzdorovitost objeviti, svou zbraň vojenskou, mocni před Bohem, mají pohotově, zbořiti náspy a Inter prandendum et cenandum; prvé, totiž snídaně, podávána u Římanů v poledne; druhé, hlavní oběd, začínal mezi 3.-4. hodinou odpolední. Komenský tedy patrně míní dobu odpolední. skáceti vršky, zdvihající se proti vědomí Boha (II. Epištola Korintským 10, 4.)

60. Části této pastýřské vážné péče o školu budou časté, téměř neustálé, s celým shromážděním věřících k Bohu vroucně vysílané modlitby vymoci pro školu božské požehnání. Chvalitebný mrav panující v některých dobře zřízených státech a církvích, když z dolů, solivaren, nebo v obchodě živobyti se hledá, zaveden jest (jako jinde v čas setí, žní a vinobraní), že ony veřejné práce, v nichž životní výživa se hledá, veřejnými modlitbami se Bohu doporučují. Ale zde jde o více než o chléb, víno, sůl, zlato jakékoli, zde jde o muže dobré a moudré, kteří vyhledají úspěch současnosti i budoucnosti. Ó jak svaté tedy dílo, kdekoli mají jasnou školu (první štěpnicí církve a státu), při všech svatých shromážděních prosby k Bohu vysílati, kterýmiž národ, rodiče, poručníci, kojné, i sami učitelé a žáci a školní

správcové (dozorci) a úřady k svaté v úřadě svém horlivosti rozplaměnění byli, čímž svoláno bylo s nebe boží požehnání! Jestliže to někdo neužitečným považuje, dává na jevo, že věc nedovede oceniti podle důstojnosti!

61. Ó kéž by vzbudil Bůh v tomto národě nějakého Eliáše, nebo, líbí-li se jeho dobrotivosti, více jich, kteří by obrátili srdce otců k synům a srdce synů k jejich otcům, aby přijda Pán, neudeřil země prokletím! (Malachiáš 4, v. 5. 6.). Ach, kde jest Jan Křtitel, aby plamenným svým hněvem způsobil, aby moci dopřáno království moudrosti! (Matouš XL, 11., 12.).¹⁷

62. Stejným způsobem jest žádoucím, aby ti, kdož spravují vládnouce, dostáli svým povinnostem. Necht' každý z nich na sebe vztahuje slova, jež řekla královna ze Sáby k Šalomounovi: Posadil tebe Hospodin na trůn izraelský a ustanovil tebe králem za Jehova, tvého Boha (3. královská 10, 9). Kéž by pamatovali, že místo Boha jsouce povýšeni, provozovali tolika to nejvíce, čím se mocně zvelebují sláva boží a zvětšuje blaho lidu, nikoli jen pro přítomnost, což se děje řádnou správou státu i církve, nýbrž i pro budoucnost, což se opatřuje ve školách výchovou mládeže. Takový bude následující věk, jací v něj budou vysláni příští jeho občané. Množství pak moudrých jest zdraví okrsku země, praví nejmoudřejší král, pod nímž kvetlo studium moudrosti a s ním všechno ostatní (Kniha moudrosti 6, 26).

63. Jak ale vznešení mají podporovati čilost ve školách? Také předně příkladem jako jinde, tím, že podnikavě jednají a vše moudře pořádají, aby jiní vidouce, že tak velké věci na srdci jim leží, sami duchem i tělem se chopí. Vždyt zřídka klame rčení: Král příkladem všeho pořádku země.

64. Tedy otvírejte nové školy, nebo povznete pokleslé a opravte zkažené nebo pokleslé mravy nebo studiem; vůdci mládeže a školními inspektory určete naopak muže vážné, moudré, zbožné, příčinnivé a mohou-li všichni míti Achiliovu duchaplnost;¹⁸ kteří by ovšem nepřišli k úlu neupřímně mezi půvab vyžrati, nýbrž jako včelky jej rády sbírají; a starejte se aspoň věrným dělníkům o slušnou výživu, aby tito z hladu nemusili utíkatí od svatého svého školského povolání. Myslím mzdu, již by mohli býti spokojeni mužové dobří Boha a mládeže křesťanské tím i církve a státu, práce chtějí. Sice jinak vyplní se pravdivé:

Když se lampě olej nepřidá,
světlo znamenité nevydá!
Nezavděč si pracovníka odměnou,
omýlí tě prací malátnou.

65. Konečně také páni zbraní autority povinni ochrániti štítem své vlastní autority, aby mužnost a poctivost nevázně neposuzovali, aby nenávisť a úklady netrpěli; které nevážní nepřátelé ducha, mužnost předstírajíce (jíž dosíci nestačí), proti nevinným tajným uměním útočí, pohrdati dobře zřízeným nebb zřizovati se počínajícím zmatkem nepřestávajíce. Kdo sami lidskou nevědomostí poškozují, vychytralým d'ábelským uměním nejlepší jakékoli úmysly a úkoly ničí nebo aspoň zadržují, nebdí-li představení, spoléhajíce v božskou pomoc rozeznati dílo d'áblovo.

66. Zkusil jsem zde také sám, jak proti ctnosti nepravost a proti příčinnivosti lenost se nebojí postaviti; než jen potají a podkopy, jakkoli zlé svědomí nežádá zmínky o vědomí vlastního bezpráví. Zkoušel jsem zde se s lenivými setkati, jim dáti cítiti, že zde není pro ně místa, jestliže lepší zvyk zde nastane; takové zlomyslníky necht' zkrotí Bůh a hněv těch, kteří jsou na místě božím.

67. Nová metoda má těžkosti, šeptají, jest cizí duševnímu nadání. Kéž by poslechli slov Senecových: "Jest věci ušlechtilou neohlížeti se na sebe, nýbrž na sílu své přirozenosti." Kéž by, pravím, tito trpaslíci pohlédli nikoli na přítomný stav školy a ducha, nýbrž k přirozenosti ducha a školy!

68. Zvláště nařikají na těžkosti nové mluvnice. Jestli nepřestanou, odvážím se opatřiti ji scioppianským titulem: 19 Filosofující mluvnice, vydaná, aby stali se začátečníci mistry a mistři začátečníky. Nechtějí-li totiž učitelé kupředu, postoupí žáci; ne-li vaši, tedy jiní jinde.

69. Já zatím jako tajemství (jest jím) naléhati nepřestanu navykati mladší nejednati, nemluviti, nemysleti, než členitě a podle mechanismu díla a podle obvyklých pravidel, aby jakmile jsou tázáni: co, a jak, a proč? Mysleli, mluvili, jednali, počet povědět uměli. Tu jest hledati obecnému učení jiný pokrok z jiných věcí.

70. Jestliže se někomu nelíbí má horlivost v těchto věcech, ten neví, jaká jest moc lásky, neváhající za vlasy popadnouti a z plaménů nebo víru vytáhnouti; ačkoli právě v tom okamžiku nepřijde služba vhod. Pamatujme, prosím, že jsme lidé, zrození k lidství, nikoli k divokosti. Nikdo tedy nevzdoruj, když hledáno, jak vše zpříjemniti.

71. Mám za nejspravedlivější, abychom střídali v tomto závodě zřízeném povzbuditi k čilosti nejen toliko slova, nýbrž i příklady; nejen toliko příklady, nýbrž i slova. Hochům, běžícím o závod k cíli, platí básnická slova: Posledního napadne svrab! Čiňme tak i my všichni ve svém mnohem vážnějším závodě moudrosti, dorostlí i mladí! Neboť jistě, kdo odepře běžeti bude napaden svrabem lenosti. Když se mu líbí, budiž. My k živějším mluvíme a promluvíme, s nimi se zaměstnáváme a zaměstnáme.

72. Přece však nevzdávám se naděje, že zde ve jménu Páně semeno podle vůle boží vydá žeň; jestliže ne hned, tedy svým časem. Aj, orač očekává drahého užitku zemského, trpělivě naň čekaje, až by přijal podzimní a jarní déšť, praví apoštol (Jakub 5, 7). Doufejte podobně se mnou, duše ušlechtilé! A jestli doufáte, spojte s nadějí v pomoc boží svoji příčinlivost! Abych Vás povzbudil, podnikl jsem tuto úvahu, jak lenost ze škol zahnat, pak dokonav (jak mi zatím nadělil Bůh) ji vám, mojí milí Uhrové, dávám, předávám, věnuji! Buďte zdraví, žijte, povzbuzujte se vzájemně! Neboť vaše slunce vychází.

Poznámky

1 Kurátory školy potocké byli: Ondřej z Klobusic, osobní rádce kněžnin, František Veréczi, přední kazatel církve potocké, dva šlechtici a dva theologové. Dále rádce Komenského rektor školy Jan Tolnai.

2 Ve veškerých spisech Komenského i u Beegera chybně uvedena 1. kniž Sokrates byl synem sochaře Sophroniska a porodní pomocnice Phänarety.

4 Marcus Fabius Quintilianus.

5 Beeger vytýká Komenskému, že v tomto případě jeho příklady voleny nevhodně. Ani barvy, ani vzduch, ani stavební místo netouží po užítí. Navrhuje proměnu nerostů v krystal, kapaliny v páry, touhu květu po slunci.

6 Známa spartská výchova ve smyslu zákonů Lykurgových.

7 Beeger míní, že lenost vyrůstá ze dvou základů, fysického a duševního. Fysický základ vzniká při narození a stupňuje se vzděláním; člověk příliš slabý nebo příliš tělnatý vyhýbá se práci pro obtíže tělesné, prací vznikající.

Statný tělesně a práci zvyklý nalézá naproti tomu v práci potěchu. Duševní základ lenosti tkví v nedostatečném cenění duševních statků a význam jejich pro materiální blahobyt. Ale i tu cvičením možno líného člověka změnit v pracovitého.

8 Co žádá Erasmus vztahuje se na učitele starých jazyků, proto Komenský připojuje v poznámce (scilicet magister ludi literarii). U Quintilliana školy elementární.

9 Citát s počátku Erasmova traktátu De ratione instituendi discipulos.

10 Beeger blíže vykládá Komenského slova: otroci skrovné vzdělanosti, že žáci tak hluboce zabředli do staré nedbalosti, že nepocítují touhy vybřednouti a se zachrániti.

11 Jmenovaný kalydonský hon, nazvaný podle Kalydonu, hlavního města Aetolie, proveden za krále Oenea z Kalydonu. Tento obětoval bohům a pomínul bohyni Artemidu, jež rozzlobena poslala do Aetolie ohromného kance, aby zpustošil tamní pole a vinice. Syn králův Meleager podnikl s hrdiny Jasonem, Nestorem, Theseem a jinými spolu s arkadijskou Atalantou hon na kance. Atalanta kance poranila a ostatní pak zvíře dobili.

Komenský ukazuje tímto příkladem, že k velkému podniknutí třeba mnoha dobrých a silných lidí.

12 Komenský zde užil slovní hříčky latinské; Fortis Fortius, nepřeložitelné jako slovní hříčky v jiném jazyce.

13 Nikoli idolum, t. j. stín těla zemřelého, nýbrž modla ve smyslu církevních otců.

14 Také zde byla původně slovní hříčka: quanto nobilior, tanto mobilior (čím ušlechtilejší, tím pohyblivější); a quanto torpidius, tanto turpius (čím línější, tím ošklivější). Než, jak praví Beeger, tyto příklady dobře neodpovídají pravdě. Podle toho by byl nejušlechtilejším měsíc, pak země a konečně teprve slunce.

15 I bude jako strom, který štípen jest podle vod tekoucích, jenž ovoce své vydá časem svým; a list jeho nesprhne: a všecko cokoli činiti bude, šťastně se mu povede. Žalm 1., verš 3.

17 Citát upravený z obou veršů 10. a 12.

18 Achilles, známý hrdina řecký z trojské války, t. j. statečný.

19 Kašpar Scioppius (vlastním jménem Schoppe), narozen r. 1576 v Neumarcku ve Falci, klasický filolog německý, politik, diplomat a jeden z nejostřejších kritiků 17. století, zemřel 1649. Muž velice učený a nadaný, napsal mimo jiné i spis: Graminatica philosophica, již zde Komenský míní. Scioppius si velice vážil Komenského.